

UDK: 92 Tomašić, Lj. »1918/1941«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 4. 8. 1997.

Kazneni postupak protiv prvaka HSS-a Ljudevita Tomašića

IVICA GOLEC

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor je u radu, na temelju dosada nekorištenog izvornog arhivskog gradiva, pratio dugotrajni kazneni postupak protiv prvaka HSS-a prof. Ljudevita Tomašića, koji je protiv njega pokrenut zbog političkog govora održanog u Sisku 16. 11. 1936. godine. Na temelju relevantne literature i suvremenog tiska prikazao je opće političko stanje u Kraljevini Jugoslaviji poslije marseilleskog atentata (9. X. 1934. god.) do stvaranja Banovine Hrvatske (26. VII. 1939. god.). Posebice naglašava da se u spomenutom kaznenom postupku zapravo radilo o političkom procesu, koji je bio refleks političkog gibanja (1936.–1939.), te se pokazuje kao primjer političke borbe u zaoštrenoj političkoj krizi.

Uvod

Politička zbivanja u Kraljevini Jugoslaviji poslije atentata u Marseilleu (9. listopada 1934.) poprimila su nova obilježja, koja su – za razliku od Aleksandrove diktature – okarakterizirana oživljavanjem stranačko-političke aktivnosti i novim sučeljavanjem režimskih i opozicijskih snaga. Već potkraj 1934. odlukom kneza Pavla, kraljevskog namjesnika, iz zatvora je pušten dr. Vladko Maček¹, a u proljeće 1935. (5. svibnja) održani su novi skupštinski izbori na kojima je sudjelovala i opozicija (nositelj liste Udružene opozicije bio je dr. Maček²). Nekoliko tjedana nakon izbora knez Pavle smijenio je vladu Bogoljuba Jeftića i mandat za sastav nove vlade povjerio dr. Milanu Stojadinoviću, članu vodstva Radikalne stranke. On je osnovao novu vladu od pripadnika Radikalne stranke, Slovenske ljudske stranke i Jugoslavenske muslimanske organizacije.³ Tu su vladavinsku garnituru, dakle, činili članovi bivše, od režima diktature zabranjene stranke. Uz Stojadinovića, koji je predstavljao dio Radi-

¹ Usp. o tome opširnije Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941.*, Zagreb, 1974., 1, str. 167.–169.

² Uz vladinu listu Bogoljuba Jeftića, istaknuta je i lista Udružene opozicije, koju su činili Seljačko-demokratska koalicija, Demokratska stranka, Savez zemljoradnika i Jugoslavenska muslimanska organizacija.

³ Usp. o tome Hrvoje Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1995., str. 147.

kalne stranke (drugi je dio ostao u opoziciji), u vladu su ušli i čelnici druge dvije stranke – dr. Anton Korošec i dr. Mehmed Spaho. Uskoro je formirana i nova vladavinska stranačka formacija pod nazivom Jugoslavenska radikalna zajednica (skraćeno Jereza). Njenim stvaranjem potvrđena je namjera kneza Pavla da obnovi stranačko-politički život zemlje, dokinut šestosiječanjskim manifestom, da ublaži diktaturu i smanji unutarnjo-političke tenzije. To se moglo naslutiti i iz teksta vladine deklaracije, koju je Stojadinović pročitao pred Narodnom skupštinom 1. srpnja 1935. godine. Tom prilikom novi je predsjednik vlade izjavio: »Vjerujem da ćemo u cijeloj zemlji stvoriti takvu atmosferu međusobnog povjerenja, u kojoj će se ipak lakše moći riješiti i hrvatsko pitanje, koje danas izgleda tako teško.«⁴ Dakle, Stojadinović priznaje postojanje »hrvatskog pitanja« i najavljuje njegovo rješenje. Po tome se vlada Jugoslavenske radikalne zajednice razlikovala od vlade Jugoslavenske nacionalne stranke s Bogoljubom Jeftićem na čelu, koji nikada nije govorio o potrebi rješavanja »hrvatskog pitanja«.⁵

Obnavljanjem rada političkih stranka obnovljena je i Hrvatska seljačka stranka. Maček je iskoristio novonastalu situaciju za ponovno oživljavanje organizacija stranke na terenu. U Zagrebu počinje izlaziti novi stranački organ *Hrvatski dnevnik*⁶ i održavaju se brojni stranački skupovi i manifestacije. Vlada je tolerirala slobodniji stranački rad, videći u tome mogućnost zaustavljanja procesa radikalizacije hrvatskog pitanja i svodenja aktivnosti hrvatske opozicije u legalne okvire. Ipak je svojim policijskim aparatom budno pratila sve aktivnosti HSS-a i njegovih prvaka, pa je povremeno poduzimala i represivne mjere protiv pojedinih haesesovskih čelnika. Dok je Stojadinović s jedne strane nastojao ostaviti dojam da želi rješavati hrvatsko pitanje (tako se npr. u siječnju 1937. u Brežicama sastao s dr. Vladkom Mačekom), s druge strane je otežao poduzeti konkretnu akciju u tom smjeru i čak istodobno dopuštao policijskim organima da ometaju skupove koje je organizirao HSS. O tome svjedoči i slučaj policijske intervencije i kaznenog gonjenja prof. Ljudevita Tomašića⁷, uglednog prvaka HSS-a, glavnog govornika na političkom skupu HSS-a u Sisku 16. veljače 1936., upravo u razdoblju Stojadinovićeve vladavine.

⁴ Isto.

⁵ Isto.

⁶ Kao stranačko glasilo HSS-a izlazio je u Zagrebu od 24. 5. 1936. do 14. 4. 1941.

⁷ Ljudevit Tomašić, političar (Zagreb, 2. 1. 1901. – Lepoglava, 4. 1945.). Sin Ivana i Berte rođ. Erosik. Nakon završene klasične gimnazije (1920.) studij filozofije i pedagogije diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1929.). Poslije diplomiranja je radio kao učitelj u Sv. Martinu na Muri kraj Čakovca, ali je zbog političkog djelovanja 1923. otpušten s posla. Pod utjecajem gimnazijskog profesora dr. Ante Radića, već kao srednjoškolac postaje pristaša HSS-a (1917.). God. 1927. bio je osuđen na tri godine zatvora, ali je 1929. zbog opće amnestije otpušten iz zatvora. Živio je u Zagrebu i Samoboru pod stalnim nadzorom policije. Kao član HSS-a biran je za narodnog zastupnika kotara Samobor (1935.) i kotara Klanjec (1938.). God. 1940. izabran za ravnatelja Gospodarske sloge. Uspostavom NDH pripadao je središnjoj struji HSS-a oko predsjednika V. Mačeka. Zbog sudjelovanja u pripremanju puča Lorković-Vokić, kojemu je bio cilj očuvanje samostalne hrvatske države, ali na strani zapadnih demokratskih saveznika, Tomašić je uhićen 31. 8. 1944., zatvoren u logor Lepoglava, te ubijen od ustaša oko 24. ili 25. 4. 1945.

Političke prilike u Sisku početkom 1936.

Onemogućavana i znatno prikriivena stajališta mnogih članova i pristaša HSS-a, kako u cijeloj Hrvatskoj tako i u Sisku i njegovoj okolini, nakon spomenutih promjena 1934. i 1935. opet se rasplamsavaju.⁸ U Sisku i selima sisačkog kotara to je posebice trebalo očekivati, jer su glavni promicatelji i osnivači HSS-a Antun i Stjepan Radić rođeni upravo u sisačkom kraju. Tu su za života često navraćali, pa su nesumnjivo ostavili duboke i neizbrisive tragove na političku opredijeljenost znatnog broja žiteljstva toga područja. Najbolje se to pokazalo na izborima 5. svibnja 1935. kada je u sisačkom izbornom okrugu na listi Udružene opozicije Ivan Martinčić⁹ dobio 8179, a vladin kandidat odvjetnik dr. Ljudevit Auer¹⁰ tek 1685 glasova. Iako je I. Martinčić dobio 82,91% glasova ukupnog broja glasača izašlih na birališta, narodnim poslanikom postao je njegov protukandidat s vladine liste sa 17,08% glasova.¹¹ Naime, podjela mandata provodila se po nakaradnom sustavu, po kojemu je kandidatska lista koja postigne većinu automatski dobivala 3/5 svih mandata, a zatim još sudjeluje i u diobi preostalih mandata. Tako su vladinoj listi, koja je službeno dobila 60,6% glasova, pripala ukupno 303 poslanička mandata, a Udruženoj opoziciji, službeno je dobila 37,4% glasova, samo 67.¹² Budući da većina birača nije bila zadovoljna izborom Lj. Auera, u to vrijeme bliskog suradnika najbogatijeg sisačkog Srbina, jugoslavenski nastrojenog industrijalca Petra Teslića,¹³ nezadovoljstvo hrvatskih žitelja i pristaša hrvatskih političkih stranka, posebice HSS-a, bilo je više nego očito, te se na javnim skupovima, iako rijetkim, i zabranjivanima, moglo osjetiti istinsko političko raspoloženje naroda. Tako je bilo i na jednom od najposjećenijih političkih skupova HSS-a u Sisku između dva rata, održanom 16. veljače 1936. Organizirao ga je kotarski odbor HSS-a ponajviše nastojanjem I. Martinčića i dr. Jurja Veselića.¹⁴ Glavni govornik na skupu bio je član središnjice HSS-a iz Zagreba i narodni poslanik Lj. Tomašić.

⁸ O izborima i stranačkim borbama na sisačkom području između dva rata opširnije vidi, Hrvoje Matković, »Parlamentarni izbori i stranačke borbe na sisačkom području između dva rata«, *Časopis za suvremenu povijest*, 28 (1996.) 1–2, 5.–26.

⁹ Ivan Martinčić, poljodjelac iz sela Dužice kraj Siska, sin Antuna i Mare rođ. Peršin, rođen 1888. g. Pristaša i aktivist HSS-a od 1918. godine

¹⁰ Ljudevit Auer, odvjetnik, političar (1892.–1973.). Od 1918. godine pristaša Demokratske, potom od 1924. Samostalne demokratske stranke. Isticao se u odlučnom promicanju integralnog jugoslaventva. Uz njega ponajviše su pristajali sisački i bano-vinski Srbi, te neznatan broj Hrvata.

¹¹ U sisačkom izbornom okrugu bilo je upisano 11611, a glasovalo 9865 glasača. Usp. o tome, H. Matković, n. dj., 21.–22.

¹² H. Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, str. 146.

¹³ Petar Teslić, umirovljeni austrijski časnik, industrijalac (1883.–1936.). Poslije umirovljenja (1919.) živio u Sisku. Poznat po onemogućavanju djelovanja hrvatskih političkih stranaka u Sisku, poglavito HSS-a. Kao vladin čovjek dobivao je velike kredite u Narodnoj banci Jugoslavije, te razgranao zavidnu industriju alkoholnih pića.

¹⁴ Juraj Veselić, odvjetnički pripravnik rodom iz Zagreba, pristaša HSS-a još od studentskih dana, te kao student 1929. suđen po Zakonu o zaštiti države (čl. 3) na godinu i pol dana zatvora.

Zbor HSS-a u Sisku 16. 2. 1936.

Čelništvo sisačkog HSS-a gotovo da i nije moglo izabrati bolji povod za stranački skup nego što je spomen na smrt Matije Gupca (pogubljen 15. 2. 1579.) i dr. Ante Radića (umro 10. 2. 1919.). Sisačko vodstvo stranke, čiji je ideološki predvodnik bio dr. J. Veselić, kasnije pred državnim vlastima nastojalo je umanjiti aktualni politički značaj skupa, mada je on nedvojbeno trebao biti javna manifestacija snage HSS-a i podrška njegovom vođi dr. V. Mačeku. Opravdano se predviđalo da će se skupu odazvati mnogo građana Siska i žitelja okolnih posavskih sela, tim više što se svečana misa zadušnica hrvatskim velikanima M. Gupcu i A. Radiću prije skupa održavala u tamošnjoj župnoj crkvi sv. Križa. Stoga je i zatraženo da se »zborovanje« održi na glavnom gradskom trgu u neposrednoj blizini crkve. Nastojeci preduhitriti takvu nakanu organizatora skupa, Predsjedništvo Gradske policije u Sisku, odlukom od 13. veljače 1936., odbija izdati traženu dozvolu, jer »postoji opravdana opasnost po javni red i mir, tim veća pogotovo, ako se uzme u obzir mogućnost, da se svaki javni i otvoreni sastanak pretvori u politički...«¹⁵ Vodstvu HSS-a nije preostalo ništa drugo nego da prvobitnu zamolbu prilagodi mogućnostima, te isposluje odobrenje za održavanje »zborovanja« u zatvorenom prostoru Hrvatskog doma u Sisku. Kao govornici bili su prijavljeni I. Martinčić, dr. J. Veselić i prof. Lj. Tomašić, narodni poslanik za kotar Samobor iz Zagreba.¹⁶ Prema dopisniku *Hrvatskih novina*, zbog mnoštva prisutnih u crkvi i oko nje »uvidjela se potreba da se zborovanje, ipak održi na velikom šetalištu«.¹⁷ Gradska je policija zato glavnim krivcem smatrala Lj. Tomašića, koji je nedvojbeno imao više razloga (stranačkih i osobnih) da održi »vatreni« govor pred što većim brojem prisutnih. Od stranačkih razloga nekako je prevladavalo nastojanje da se što većoj masi naroda obrazloži politička borba HSS-a oko bitnih političkih pitanja, tj. u vezi s rješavanjem hrvatskog pitanja. U osobne razloge valja uzeti u obzir činjenicu da je Lj. Tomašić bio veliki poštovatelj učenja i rada dr. Ante Radića, a to je bio zbor u spomen njegove smrti.¹⁸

Prema novinskom izvješću, na zboru je bilo oko 12.000 seljaka i građana s oko pedeset hrvatskih zastava. Seljaci su došli i iz šire okolice, iz cijelog sisačkog kotara. Grad je bio okičen brojnim hrvatskim zastavama. Svečanu misu zadušnicu u crkvi sv. Križa služio je popularni sisački župnik u mirovini vlč. Nikola Salitrezić, uz asistenciju dr. Rožmana (on je održao i propovijed) i katehete Žagmeštra. Poslije mise na šetalištu je započelo zborovanje, koje je otvorio Ivo Martinčić pozdravivši ujedno i izaslanika dr. Vladka Mačeka – prof. Ljudevita

¹⁵ Povijesni arhiv Sisak – Sabirni centar Petrinja, Kotarski sud Petrinja, kutija IV, spis br. 148/36 KSP. Ljudevit Tomašić i dr. (u daljnjem tekstu samo: KSP, broj kutije i spisa).

¹⁶ Na izborima održanim 5. 5. 1935. na listi dr. V. Mačeka za kotar Samobor Lj. Tomašić dobio je 6386 glasova, a protukandidati s liste B. Jeftića, dr. Gjuro Leušić i Milan Škabić, zajedno su dobili tek 258 glasova.

¹⁷ *Hrvatske novine*, Sisak, XII (1936.), 8. str. 1.

¹⁸ Tomašić je bio učenik Ante Radića i o njemu je znao govoriti »s tolikom zanosom, kako još nikada nije govorio nijedan đak o svom profesoru...« Usp. o tome Mirko Glojnarčić, *Borba Hrvata*, Zagreb 1940, str. 211.

Tomašića. Martinčić je u svom govoru naglasio da je Matija Gubec udario temelje hrvatskom seljačkom pokretu, što su kasnije nastavili i učvrstili braća Radići. Potom je govorio dr. Veselić, koji je na kraju predložio da se sa skupa uputi brzopjavni pozdrav vodi dr. Mačeku.¹⁹

Tada je riječ dobio *prof. Ljudevit Tomašić*, koji najprije prenosi pozdrav predsjednika HSS dr. Mačeka, a onda govori o Matiji Gupcu, koji je »prvi podigao barjak slobode i čovječnosti protiv nepravde, nečovječnosti i zla«. U nastavku Tomašić naglašava da je »stara pravica temelj Seljačke stranke i Hrvatskog seljačkog pokreta«, pa ističe djelovanje Stjepana i Antuna Radića, koji su radili »da velikom slijepcu – narodu otvore oči«. Tomašić podsjeća da su »oni išli od sela do sela kao pravi narodni i seljački učitelji« i govorili seljaku: »Kad bi seljački narod znao kako je jak, onda mu ne bi zapovijedali njegovi neprijatelji i tlačitelji. Ti seljače sam uzmi svoju sudbinu u ruke, pa ćeš imati slobode i svega što ti treba«. ²⁰ Pošto je apostrofirao snagu probuđenog seljaštva i ulogu Stjepana Radića u tom procesu, Tomašić prelazi na aktualni politički trenutak, koji počinje ocrtavati riječima: »Jeftića smo srušili, ali ni Stojadinović nije ništa bolji od njega«. Kao cilj hrvatske politike postavlja – slobodnu Hrvatsku. »Hoćemo svoju slobodu« – rekao je i nastavio: »Hrvatski narod nije ni malodoban ni slabouman, da ne bi znao vladati sam sobom. Mi nećemo da nam Beograd bude tutorom. Nismo si mi dali od Beča i Pešte gospodariti, pa nećemo ni od Beograda. Naši su pogledi – naprijed i nikako natrag. Svi u borbu do pobjede!« Objasnjavajući što je to slobodna Hrvatska, Tomašić navodi: »...potpuni suverenitet hrvatskoga naroda na etnografskom i političkom teritoriju. Hoćemo Hrvatski sabor u Zagrebu i njemu odgovornu vladu«. Osvrćući se na skupštinske izbore od 5. svibnja 1935. Tomašić je okupljenom narodu figurativno najavio idući politički korak: »Na 5. maja prošle godine razbili smo prozor na tamnici, a sada je na nama da razbijemo i vrata, pa da izađemo na slobodu«. I tada je slijedio dio govora, koji je naročito uzbudio vlastodršce, čija se ideološka podloga temeljila na integralnom jugoslavenstvu. Tomašić je, naime, rekao: »Jugoslavenstvo nije nikakva nacija i mi Hrvati nismo i ne možemo biti Jugoslaveni. Jugoslavenstvo je bio jedan napuhani mjehur dok je imao koga da u njega puše. I kad su oni koji su puhali nestali, on se je rasplinio. Jeftić je nestao, rasplinio se mjehur. Ako jedan padne u duboku vodu i ruke pusti niz sebe, utopit će se, a pametan čovjek zaplivat će i borit će se da do kraja ispliva. I mi ćemo tako dugo plivati, dok ćemo se boriti i isplivati do kraja«. Tomašić je govorio i o subvencijama za sveučilišta, pa je iznio konkretne podatke koliko dobiva Beogradsko (20 milijuna dinara!), a koliko Zagrebačko sveučilište (oko 2 i pol milijuna dinara!). Na kraju je istaknuo značenje »Gospodarske sloge za podizanje seljačkog gospodarstva«. ²¹

Tijek postupka protiv Ljudevita Tomašića

Sisački zbor Hrvatske seljačke stranke, koji je zbog brojnosti nazočnih seljaka i građana, a posebno zbog vrlo oštrog istupa glavnog govornika prof.

¹⁹ *Hrvatske novine*, str. 1.

²⁰ Isto.

²¹ Isto. Svi citati prema navedenom izvoru. 97 14 25-00-01 1997 4

Ljudevita Tomašića, izazvao gnjev i uzbuđenost mjesne režimske garniture vlasti, bio je povod pokretanju kaznenog postupka. Kao glavni krivac označen je Tomašić, pa je postupak proveden upravo protiv njega. Teretilo ga se zbog tobožnje »njegove« odluke da se – unatoč zabrani – zbor održi u gradskom parku (znači na otvorenom) i »njegova protudržavnog« govora. Sisačka policija podnijela je 17. veljače 1936. kaznenu prijavu nadležnom Državnom tužiteljstvu u Petrinji, u kojoj su sažeto i taksativno u pet točaka navedeni razlozi njenog podnošenja. Prva, a vjerojatno i najozbiljnija optužba odnosila se na Tomašićevo tumačenje pojma jugoslavenstva, za koji je – prema prijavi – kazao da »hrvatski seljaci, mi Hrvati nijesmo nikada bili Jugoslaveni, nismo to ni sada, a niti ćemo to ikad biti«. Nadalje, optužuje ga se zbog usporedbe jugoslavenstva s napuhanim mjehurom, koji se držao, dok je tko imao u njega puhati. Budući da su ga nazočni, tijekom govora, često prekidalı skandiranjem »Živjela slobodna Hrvatska«, smatrao je potrebnim objasniti pojam »Slobodna Hrvatska«, a prema prijavi – što odgovara istini – tražio je hrvatsku Vladu i hrvatski Sabor u Zagrebu. Borba za taj cilj trajat će tako dugo dok ga Hrvati ne postignu. U trećem stavku prijave iznijeti su citati govora u kojima je okrivljeni pojašnjavao zapostavljenost i maćuhinski odnos Beograda prema Hrvatskoj na primjeru u državnom proračunu za sveučilišta u Beogradu i u Zagrebu. Navodi se Tomašićeva izjava: »Zbog ovakvog postupka mi se bunimo i mi ćemo se buniti, dok ne budemo potpuno ravnopravni sa Srbima i Slovencima«. U četvrtoj točki prijave iznijete su okrivljenikove riječi glede zapostavljenosti Hrvatske u gospodarskom razvoju, posebice oko izgradnje željezničkih pruga i sl. Iz pete točke prijave trebalo bi se zaključiti kako je govornik Lj. Tomašić iskoristio povoljan trenutak da u obespravljenih hrvatskih seljaka probudi vjeru u njihovu bolju budućnost, naglašavajući da to najviše zavisi od njih samih, uspoređivši narod s jakim volom, kojemu nitko ne bi mogao metnuti jaram na vrat ako se složi, organizira i postane svjestan koliko je tada jak. Pri kraju prijave Državnom tužitelju u Petrinji – potpisane od predsjednika Gradske policije u Sisku Jovana Dragića – zaključuje se kako je okrivljeni svojim govorom vršio »propagandu, stvarao raspoloženje kod drugih, da se promijeni državno uređenje, politički i socijalni poredak, zatim izložio poruzi i prezrenju državne ustanove, zakone i naredbe vlasti, a u nameri da uzrokuje neraspoloženje protiv državnih ustanova, zakona, političkog i socijalnog poretka u državi...«²² Osim toga, 22. veljače 1936. u Petrinju je stigla i druga prijava, u stvari dopuna prve, kojom se Lj. Tomašića tereti i za fizičke obračune do kojih je došlo tijekom zbora. Posebice je naglašen slučaj Srbina Dušana Šobote, koji nije mogao »otrpjeti« klicanje »Slobodnoj Hrvatskoj« polupijan, ali »kao osvedočeni Jugosloven... počeo vikati, Živila Jugoslavija, živio Kralj'... zbog čega je fizički napadnut od mase, gažen nogama... pa je organima policije jedino uspjelo da ga spasi od sigurne smrti...«²³

O tijeku zbora podrobno su svoje čitatelje izvijestile i sisačke *Hrvatske novine* od 22. veljače 1936. Budući da je u tom tjedniku navedenom skupu dana podrška i o njemu pisano s neskrivenim simpatijama, dakle u sasvim drugom

²² KSP, K-IV, 2.–17. 2. 1936.

²³ Isto, KSP, K-IV, 3.–22. II. 1936.

svijetlu nego što je to navedeno u prijavi sisačke Gradske policije, prijava je podnijeta i protiv tiskara i odgovornog urednika tjednika, a čitava naklada bila je zaplijenjena.²⁴

Budući da se u slučaju Lj. Tomašića radilo o povredi članka 30. i 31. »Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u Državi«, Okružni sud u Petrinji morao je zatražiti i dobiti mišljenje Državnog tužioca Državnog suda za zaštitu države u Beogradu, koji već 10. ožujka 1936. izvještava petrinjski sud »da se postupi u smislu čl. 30. Zakona o Državnom sudu za zaštitu Države« te nakon obavljenih radnji kompletan spis vrati u Beograd.²⁵

U istražnom postupku saslušano je više od četrdeset osoba, koje uglavnom potvrđuju policijsku prijavu, poneki se više ničeg ne sjećaju, a bilo je i takvih koji su iznijeli i neke nove detalje.²⁶ Primjerice da je govornik kazao »da Hrvatima nije bilo potrebno tutorstvo Beča-Pešte, pa ne treba ni Beograda«²⁷, dok je drugi svjedok izjavio kako je nakon čestih povika »Dolje Srbi«, Lj. Tomašić kazao: »ne dolje Srbi, nego gore Srbi, misleći da je on time htio dati do znanja »da slobodni Hrvati hoće sporazum sa slobodnim Srbima«.²⁸

Nakon završetka istražnog postupka cijeli je predmet, zbog dobivanja potrebne suglasnosti opet dostavljen Državnom sudu za zaštitu države u Beogradu. Taj je Sud ponovno vratio spis i po službenoj dužnosti uputio Okružni sud u Petrinji da se tu radi o kaznenom postupku protiv narodnog poslanika, pa se u smislu čl. 75 Ustava obvezno treba isposlovati i suglasnost Predsjedništva Narodne skupštine u Beogradu.²⁹ Već 16. svibnja 1936. Predsjedništvo Narodne skupštine upoznato je s cijelim predmetom i zamoljeno da provede postupak oko oduzimanja poslaničkog imuniteta Lj. Tomašića i dopusti njegovo izručenje. Dopisom sličnog sadržaja 26. svibnja 1936. o slučaju Lj. Tomašića obaviješteno je i Ministarstvo pravde u Beogradu. Tako je cijeli postupak nakon četiri mjeseca poprimio ozbiljna politička obilježja, jer su sada u krivično gonjenje Lj. Tomašića uvučeni najviši državni organi.

Budući da iz Beograda više od pola godine nije bilo odgovora, predsjednik Okružnog suda u Petrinji, 22. prosinca 1936., dostavlja zamolbu Ministarstvu pravde, koje u dopisu od 31. prosinca 1936. izvještava petrinjski sud da su obavljene potrebne radnje glede izručenja Lj. Tomašića i o tome posebno upoznato Predsjedništvo Narodne skupštine, koje »do danas (31. 12. 1936.) nije dostavilo Ministarstvu pravde nikakav izvještaj po ovom predmetu, niti je njihova praksa da na urgencije Ministarstva odgovaraju«.³⁰ Otada petrinjski sud ipak nastoji sporni predmet što prije riješiti, pa u više navrata samoinicijativno

²⁴ Isto, Pov. br. 120–1936., od 22. 2. 1936.

²⁵ Isto, Dopis Državnog tužitelja Đadrova od 10. 2. 1936.

²⁶ Svi zapisnici o saslušanju svjedoka nalaze se uz prijavu protiv Lj. Tomašića u istom fondu Sabirnog centra Petrinja.

²⁷ KSP, K–IV, zapisnik o saslušanju Mile Trbovića od 20. 3. 1936. starog 36 godine, rodnom iz Drežnice, pravoslavne vjeroispovijesti.

²⁸ Isto, zapisnik od 21. 3. 1936., o saslušanju Franje Saksa, gruntovničara, rodnom iz Nove Gradiške, starog 32 godine.

²⁹ KSP, K–IV, 42 – 16. 5. 1936

³⁰ Isto, 46 – 31. 12. 1936.

i izravno požuruje Predsjedništvo Narodne skupštine tijekom 1937. i 1938. godine. Očito su postojali neki (politički) razlozi za takvo odugovlačenje.³¹ Ministarstvo pravde, koje je nedvojbeno budno pratilo cijeli slučaj i bilo upoznato s požurnicama, 3. listopada 1938. izvijestilo je petrinjski sud da su »obzirom na najviši Ukaz od 10. 10. 1938. o raspuštanju Narodne skupštine« svi kazneni spisi (koji su do tog datuma u predmetu Lj. Tomašića bili na rješavanju u Predsjedništvu Narodne skupštine) dostavljeni (tome) Ministarstvu, koje ih odmah prosljeđuje u Petrinju s naputkom da se »vraćaju na daljnji postupak, budući da imenovanog više ne štiti poslanički imunitet«. ³² Dakle, nije ukinut zastupnički imunitet Lj. Tomašića, nego se čekalo raspuštanje Narodne skupštine, čime su svi njeni članovi automatski imunitet izgubili.

Predmet Lj. Tomašića, sada u ponešto izmijenjenim okolnostima, 18. studenog 1938. ponovno aktualizira Državni sud za zaštitu države iz Beograda³³. Okružni sud u Petrinji preko zamolbe Okružnom sudu u Zagrebu, iako uz određene poteškoće, konačno 20. siječnja 1939. uspijeva isposlovati njegovo saslušanje. Tako je zagrebačkom Okružnom sudu uspjelo ono, što je gotovo tri godine na niz dopisa i zamolbi pokušavao Okružni sud u Petrinji. Prigodom prvog saslušanja, održanog 15. 12. 1938., Lj. Tomašić je pristupio sudu, ali je tada u zapisnik izjavio sljedeće: »Protivim se da me se sasluša kao okrivljenog i da se uopće protiv mene vodi kazneni postupak, jer sam dne 11. 12. 1938., kao sreski kandidat za srez Klanjec na listi dr. Mačeka dobio 7614 glasova, dok su oba druga protukandidata zajedno dobili 16 glasova, tako da sam ja svakako izabran, te me stoga štiti imunitet«. ³⁴

Ohrabren ponovnim zastupničkim imunitetom, Lj. Tomašić bez osjećaja krivnje pred istražnim sucem ne samo da je potvrdio navode policijske prijave zbog govora izrečenog na sisačkom skupu 16. veljače 1936., nego ih je još detaljizirao i pojasnio. Budući da je – iznosi on u zapisniku o saslušanju – od 16. veljače 1936. do 20. siječnja 1939. održao nekoliko stotina političkih govora, ne može se sjetiti tada (16. 2. 1936.) svake izgovorene riječi. Ali, više nego dobro se sjeća da je kazao kako se hrvatski narod neće »nikada odreći svojega imena i svoje prošlosti, pa primiti neko novo, fiktivno i umjetno iskonstruirano ime Jugoslavensko...« koje je, kaže, uistinu usporedio s mjehurom koji se tako dugo držao, dok je diktatura s Jeftićem ne čelu u njega mogla puhati, ali kad je on i njegova diktatura pala raspuknuo se i mjehur jugoslovenstva. Istina je, izjavio je nadalje Tomašić zagrebačkom okružnom sudu, da je pod pojmom »slobodne Hrvatske« smatrao Hrvatski sabor u Zagrebu i njemu odgovornu hrvatsku Vladu, što je »oduvijek« bio cilj HSS-a i hrvatskog naroda. A za taj cilj »borba će trajati... dok ne bude ostvaren«. ³⁵ Nadalje je u svojoj izjavi potvrdio i nekim

³¹ KSP, K-IV, Okružni sud u Petrinji Predsjedništvo Narodne skupštine u ovom predmetu požurnice je poslao: 02.12.1937., 14. 01.1938., 18. 02.1938., 28. 03.1938. i 28. 05. 1938.

³² Isto, 49 – 2. 11. 1938.

³³ Isto, 50 – 18. 11. 1938.

³⁴ KSP, K-IV, Zapisnik o saslušanju pred Okružnim sudom u Zagrebu od 20. siječnja 1939.

³⁵ Isto.

novim momentima potkrijepio gospodarsko izrabljivanje Hrvatske. I upravo to ekonomsko izrabljivanje hrvatskog naroda od strane »hegemonističkih vlastodržaca« jedan je od bitnih uzroka zbog čega Hrvati traže na »konstituenti preuređenje ove državne zajednice, u tom smislu da sami budu gospodari na svome«³⁶. Na kraju ovog svakako značajnog i zanimljivog zapisnika posebice je naglasio da sve što je svojevremeno i sada (u zapisnik) izjavio u potpunosti odgovara težnjama svekolikog hrvatskog naroda u čije je ime kao narodni zastupnik to sve i izrekao. Stoga zahtijeva da se kazneni postupak protiv njega odmah obustavi.

Zapisnik o saslušanju Lj. Tomašića dostavljen je 22. veljače 1939. Okružnom sudu u Petrinji, otkuda je istog dana odaslan Državnom sudu za zaštitu države u Beogradu³⁷. Sada nastaje dugi zastoj u vođenju kaznenog postupka protiv Lj. Tomašića. To su mjeseci kada novi predsjednik vlade A. Cvetković pregovara s dr. V. Mačekom o rješenju hrvatskog pitanja. Tek 5. rujna 1939. spisi tog umnogome neobičnog kaznenog predmeta vraćeni su natrag u Petrinju s iznenadujućom napomenom. U popratnom dopisu (uz povrat spisa Lj. Tomašića kojega je potpisao starješina Državnog tužiteljstva Državnog suda za zaštitu države) između ostaloga naglašeno je kako »se nije našla osnova za krivično gonjene prof. Ljudevita Tomašića i ostalih...«³⁸ Poslije toga Okružnom sudu u Petrinji nije preostalo ništa drugo nego da nakon tolikog truda i vremena, 10. rujna 1939. donese rješenje po kojem se kazneni postupak protiv Lj. Tomašića obustavlja.

Zaključak

Zborovanje u Sisku kao spomen na Matiju Gupca i Antuna Radića održano je sredinom veljače 1936. g. u vrijeme vlade Milana Stojadinovića. To je razdoblje kad hrvatsko pitanje postaje žarišna točka unutarnje političke situacije jugoslavenske države i kad knez namjesnik Pavle potiče određenu političku aktivnost u smjeru njegova rješavanja. Tako dolazi do izvjesnog ublažavanja režima diktature i obnavljanja djelovanja HSS-a, pa je i zbor u Sisku jedan od niza skupova koje organizira i održava obnovljena stranka. Nameće se pitanje: zašto je u takvom trendu vladine politike došlo najprije do zabrane, a onda – kada je zbor održan – i do kaznenog gonjenja glavnog govornika na zboru Ljudevita Tomašića? S obzirom na činjenicu da se radilo o političkom procesu, da se proces vodio pune tri godine, te su u međuvremenu pored Okružnog suda u Petrinji angažirani i Državno tužilaštvo, Ministarstvo pravde, pa i Narodna skupština u Beogradu, očito se išlo na svjesno odugovlačenje. U pitanju je bio član vodstva HSS-a s kojim državni vrh i pokušava voditi dijalog o rješenju političke i državne krize. Stojadinović, zapravo, nema namjeru rješavati hrvatsko pitanje, ali ga ne želi ni zaoštavati. On s jedne strane tolerira stranačko djelovanje i razgovara s predsjednikom HSS-a, ali idalje drži vlast i praktično nastavlja politiku centralizma i unitarizma zasnovanog na Oktroira-

³⁶ Isto.

³⁷ KSP, K–IV, 58 – 22. 2. 1939.

³⁸ Isto, 62 – 05. 09. 1939.

nom ustavu. U tom ozračju treba procijeniti i slučaj sisačkog zbora i kazneno gonjenje Ljudevita Tomašića. Stojadinovićeva vlada preko svojih podređenih institucija provodi postupak protiv člana vodstva HSS-a i time potvrđuje svoju poziciju vlasti s koje čini izvjesni pritisak na političkog protivnika. No, ne ide do kraja i odugovlačenjem postupka ostavlja dojam spremnosti za dogovaranje, što stvarno ne želi. Najzad, početkom 1939. Stojadinović je smijenjen, a novi predsjednik vlade Dragiša Cvetković dolazi u Zagreb na pregovore s Mačekom. Ti su pregovori završeni uspostavom Banovine Hrvatske, pa ne iznenađuje činjenica da je samo desetak dana nakon toga zaključen postupak protiv Tomašića, jer Sud »nije našao osnovu za gonjenje«. Tako se cijeli postupak protiv Lj. Tomašića iskazuje kao refleks političkog gibanja između 1936. i 1939. godine i kao primjer metoda političke borbe u zaoštrenoj državnoj krizi.

S U M M A R Y

CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST THE LEADER OF THE CROATIAN PEASANT PARTY LJUDEVIT TOMAŠIĆ

After the assassination of king Alexander (1934) the Kingdom of Yugoslavia witnessed a revival of the party and political life and confrontation between the regime and opposing forces. The new president of the government Milan Stojadinović recognized again the existence of Croatian question. At all political meetings the followers of Vladko Maček and Croatian Peasant Party all over Croatia asked the prince Pavle and the government to abolish the dictatorship. The same happened also at the meeting of Croatian Peasant Party in Sisak (1936), when one of the Party leaders, Ljudevit Tomašić, criticized political situation in the country. Facing 12000 citizens of Sisak and peasants from the Sisak region, he asked for full sovereignty of Croatian people, Croatian Parliament in Zagreb, and said that Croats had never been nor would ever be Yugoslavs »because Yugoslavism is no nation at all«. Because of this speech a criminal proceedings against Tomašić were instituted. It was a political process which included a series of state-run institutions. After the agreement between the new president of the government Dragiša Cvetković and Vladko Maček and the establishment of Banovina Croatia, the procedure against Tomašić was stopped.